

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПОРІВНЯННЯ ФУТУРИСТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОГО ФУТУРИЗМУ)

Данило Рега

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
e-mail: danylo.reha@pnu.edu.ua*

Дана стаття присвячена окресленню набору методологічних інструментів порівняльного літературознавства задля проведення компаративних досліджень між щонайменше двома національними варіантами футуризму. Дана розвідка пропонує для tertium comparationis використовувати термін «футуристична модель» як засіб дешифрування змістово-інтенційних проявів маніфестографічних і поетичних текстів, а також як формотворчий компонент футуристичного світогляду. Термін «футуристична модель» є новим і введений нами в користування вперше.

У методологічний інструментарій порівняння футуристичних моделей можуть входити, щонайменше, наступні методи: порівняльно-історичний, генетичний, контактологічний, типологічний, біографічний і напрацювання культурно-історичної школи.

Саме вищеперелічені методи дадуть змогу якнайширше охопити весь спектр розвитку національних варіантів футуризму задля порівняння між собою (віднайдення спільних і відмінних рис), а відтак побудови цілісної системи усвідомлення існування футуризму в просторі та часі.

Ключові слова: *методологія, методи, футуризм, «футуристична модель», польська література.*

Історіографія дослідження футуризму здебільшого припадає на другу половину ХХ ст. і триває до сьогодні. Науковці намагалися і досі намагаються вивчати футуризм з усіх можливих сторін. Відтак у наукових працях, статтях, есе, збірниках, рецензіях містяться розвідки про літературні, політичні, музичні, суспільні та інші площини футуризму. На перших етапах вивчення футуризму вчені звертали увагу на його природу, вказуючи на радикальність і водночас модерність. Цьому присвятили свої напрацювання Х. Баумгарт [5], Р. Гамфріс [11], Р. Каррері [6], Р. Трілло Клаф [7; 8], Д. Конверсі [9], М. Мартін [13], К. Поджі [15], К. Тідел [16]. Ці та інші автори досліджували, в першу чергу, генезу

виникнення футуризму та його становлення; аналізували маніфести італійських футуристів, щоправда ізольовано з акцентом на замкнуту систему італійської літератури без контактів із іншими літературами. Вважаємо такий підхід хибним, адже тільки в порівнянні можливо досягнути справжню природу та сутність явища, а також встановити причинно-наслідкові зв'язки появи різноманітних національних варіантів футуризму. Для цього, власне, стане в нагоді методологічний інструментарій порівняльного літературознавства, який ми розглянемо у цій розвідці.

Як відомо, для проведення порівняльного дослідження необхідна наявність щонайменше двох явищ, які буде дослідник поєднувати та т.зв. *tertium comparationis*, тобто «третє в порівнянні» – та площина, в межах якої і будуть порівняні явища.

На наш погляд, для того, щоб наблизитися до сутнісного розуміння футуризму як авангардного мистецького явища першої третини ХХ століття, варто розглядати його національні варіанти в межах саме вже означеного нами *tertium comparationis*. Ним ми визначили т.зв. «футуристична модель» [2].

Якщо підходити до спроби порівняння польського футуризму з будь-яким іншим національним варіантом футуризму на основі футуристичної моделі, то згадаймо ситуацію, в якій починав свій розвиток футуризм у Польщі.

На початку ХХ ст. національні літератури розвивалися під впливом модернізму. З огляду на суспільно-типологічні збіги (відчуття катастрофізму, наростання скепсису, Перша світова війна тощо) і процеси внутрішньолітературного характеру (модернізм) – польська література шукала вихід із ситуацій, що склалися, тому почала звертатися все частіше й частіше до теорії модернізму та його радикального вияву – авангардизму. Модернізм, на думку Х. Заворської, давав можливість звертатися безліч разів до авангардизму, який був мішком без дна [17, с. 82], відтак польська література мала вибір вектора подальшого розвитку.

Наявність внутрішніх ресурсів, а також активний міжкультурний діалог забезпечували самотність польської літератури. Ці риси формували закономірності розвитку польської літератури в системі міжнародного характеру літературного поступу. Саме ці два виміри літературного процесу (розвиток національної літератури на тлі міжнародного літературного процесу) стали основними маркерами генези польського футуризму. Важливість порівняння різних (більш-менш синхронних) національних варіантів футуризму, як вважає Х. Заворська, дало б можливість одержати «цікавий збір відмінних версій інтелектуальних і естетичних різних стилів життя і мистецтва» [17, с. 83]. Тому в цій розвідці ми звертаємо увагу саме на набір методик проведення порівняльного дослідження двох і більше національних варіантів футуризму задля вибудови цілісної картини існування футуризму в Європі.

На початку ХХ століття Польща не відігравала важливої культуротворчої ролі у житті Європи, та все ж окремі її представники намагалися брати активну участь в розвитку європейської культури, абсорбуючи нові тенденції з-за кордону. Виникнення футуризму в Польщі контактологічно пов'язане з різними видами зовнішніх і внутрішніх зв'язків. Такі контакти, як геополітичні чинники, знання мов, безпосереднє знайомство з творами, рецепція і запозичення, сприяли швидкому обміну інформацією і активній популяризації нових віянь і тенденцій, що зароджувалися на початку ХХ ст., адже в час модерних віянь, за словами Б. Ясенського «береться до уваги тільки нове, оригінальне» [12, с. 30].

До 1914 року в Польщі не було створено єдиного вектора розвитку культури, адже її різноманіття не сприяло рецепції тогочасних явищ європейської культури. Саме модерністи були тим поколінням, «яке у своїй творчості зреагувало на нові напрями і новий клімат у європейській літературі перед Першою світовою війною» [14, с. 73]. Перша світова війна кардинально змінила культурне життя Європи: руйнування майбутнього, ціннісна переорієнтація, відсутність стабільності, соціокультурна криза сколихнули країни Європи. Незважаючи на це, Польща в 1918 році здобула незалежність, яка «була сповнене надії і смутку багатьох поколінь. Можна було вже сьогодні вільно організовувати культурне життя народу. Роль держави в цьому була тоді невеликою. Таке меценатство перебувало у сфері мрій письменників і митців. Скарбниця держави була порожньою, а діяння держави були сконцентровані навколо встановлення кордонів і актуальних політично-організаційних проблем [...] Не було жодного планового розвитку культури. Культурне життя формувалося у самостійний спосіб за ініціативи окремих одиниць і суспільних організацій» [14, с. 69]. Як бачимо, відсутність єдиного плану розвитку нової (старої) польської культури давало можливість ідейно відмінним «мистецьким одиницям» творити й пропонувати власний варіант розвитку польської культури, зокрема літератури. Одними з таких були футуристи зі своїми радикальними поглядами. У Польщі футуристи, як вважає Р. Матушевський, будили навальний спротив, бо провокували і дивували суспільні смаки та переконання, трактували поезію винятково як маніфестацію бунту як естетичного, так і звичаєвого [14, с. 75].

Польський футуризм, як і будь-який інший національний варіант футуризму, мав свої як спільності та відмінності в порівнянні з ідентичними його оприявленнями в інших національних літературах. Однак важливим є порівнювати різноманітні національні варіанти футуризму, щоб бачити повну картину розвитку цього авангардного мистецького напрямку в просторі та часі з урахуванням унікальних і відмінних типологічних рис. Вважаємо, що використання нижчеперелічених методів дасть змогу якнайповніше порівняти, відтак дослідити природу не тільки польського, але й будь-якого іншого національного варіанту футуризму.

1. Порівняльно-історичний метод дозволяє простежити генезу та розвиток футуризму. Через взаємовпливи, запозичення, рецепції, традиції і еволюції можемо відслідковувати розвій футуризму в просторі та часі на фоні футуризму в Італії, адже саме звідти бере початок цей мистецький напрям. Зіставляючи польський футуризм з іншими національними варіантами футуризму, стане можливим виокремити тотожні, подібні, відмінні, унікальні, інтернаціональні та національні взаємовідношення. Рецепція, як синтетична форма порівняльно-історичного підходу, уможливить аналіз специфіки сприймання основних моделей польськими футуристами Б. Ясенським, С.Млодоженцем, А. Ватом і іншими.

2. За допомогою генетичного методу стає можливим розглянути генетичність тих мистецьких явищ, які виникли під впливом футуризму в різних країнах світу, зокрема в Польщі. Застосовуючи перспективний погляд як один із прийомів генетичного методу, можна прослідкувати еволюцію футуризму в часі. Окрім того стає можливим простежити генезу польського футуризму.

3. Контактологічний метод повинен бути задіяний для відслідковування впливів на польських митців загалом, відтак на польський футуризм зокрема, форм сприймання іншонаціональних літературних явищ польськими митцями, а також двосторонніх міжнародних літературних взаємин. Передовсім дослідників повинні цікавити синхронні міжлітературні комунікації у виконанні польських митців із метою встановлення зв'язків між національними літературами, а також визначення інтенсивності дії на польських митців. Такі контакти визначають два основні типи літературних контактів: зовнішні зв'язки та внутрішні зв'язки. Міжлітературні контакти повинні бути проаналізовані з точки зору творчих взаємин між письменниками, подорожей, знання іноземних мов, знайомств з творами, листування, перекладів; та внутрішніх контактів: вплив, запозичення, рецепція. Вплив є невід'ємною частиною творчого процесу митця і літератури. Він включає обов'язковий момент відбору. Закономірно відбирається те, що необхідне для літератури, яка сприймає, що відповідає її внутрішнім потребам й тією чи іншою мірою піддається освоєнню та трансформації. Як вважає Д. Наливайко, “вплив — це форма входження літератури, яка сприймає, в контакт із тією, що впливає, форма освоєння досвіду інших літератур і включення в міжнаціональний літературний континуум” [2, с. 21].

Щоб досягнути рівень впливу, можна використовувати схему, запропоновану І. Качуровським:

- Присвята власних творів;
- Згадування (у художніх творах, статтях, листуванні): а) імені автора; б) його творів;
- Цитування: а) в епіграфах; б) у тексті;

- Ремінісценції;
- Формальні запозичення: а) лексичні; б) у галузі метрики; в) фоніки; г) строфіки; г) архітектоніки;
- Наслідування: а) стилістичні; б) жанрові; в) у галузі формально-технічних засобів;
- Звернення до тих самих чи подібних: а) мотивів; б) ситуацій; в) сюжетів; г) персонажів;
- Переспіви;
- Переклади [1, с. 18].

Як синтетичні форми контактено-генетичних зв'язків, для порівняння польського та будь-якого іншого національного варіанту футуризму необхідно брати такі форми: рецепція, трансплантація і трансформація.

Визначення інтенсивності міжлітературних контактів на різних рівнях допоможе впорядкувати міжлітературний процес, створити єдину картину розвитку модерної літератури поч. ХХ ст. Контакти без прямого впливу, а також випадкові, епізодичні, часові та закономірні, тривалі й постійні, детерміновані внутрішньолітературними й позалітературними факторами, допоможуть не тільки пізнати природу польського футуризму (чи будь-якого іншого) через призму вивчення творчості митців-футуристів, але й розглядати їх поза межами національного письменства Польщі в системі розвитку європейського футуризму.

Використання типологічного методу уможливило співвіднесення польського футуризму з іншими національними варіантами футуризму в синхронічній площині, щоби виявити між ними відмінні та спільні реалізації футуристичних моделей.

Синхроністична типологія Д. Дюришина допоможе проаналізувати спричиненість польського футуризму як явища, простежити його динаміку розвитку, а також проаналізувати та порівняти творчі індивідуальності польських лідерів футуризму. Д. Дюришин розрізняв суспільно-типологічні, літературно-типологічні та психолого-типологічні спільності. За допомогою суспільно-типологічних схожостей можна стверджувати, що футуризм як і інші модерністські прояви виник внаслідок подібних суспільно-історичних обставин і процесів внутрішньолітературного характеру початку ХХ ст. В таких аспектах можна порівняти умови виникнення футуризму в Польщі та в інших країнах.

Літературно-типологічні спільності повинні застосовуватися для порівняння польської літератури з іншими, щонайменше, європейськими літературами з метою вивчення динаміки їхнього літературного процесу, а також для показу побудовності футуризму в часовому аспекті його виникнення, тобто з'ясування важливості екзистенції футуризму в системі національних літератур Польщі та інших літератур.

Психолого-типологічні подібності допоможуть порівняти творчі портрети митців-футуристів, зрозуміти їх психіку, що спровокувала допустимість впливу віянь футуризму на них.

Набутки культурно-історичної школи дають можливість простежити закономірності літературного процесу Польщі, враховуючи характер народу, а також політичні події. Література, згідно культурно-історичної школи, тісно пов'язана з суспільством. Велике значення у процесі творення будь-якого мистецтва віддавалося психології як рушійній силі.

Біографічний метод зосередить увагу на творчій індивідуальності митців-футуристів із подальшою можливістю до порівняння.

На думку дослідника Б. Бакули, “розуміння літературознавчих компаративних досліджень як доступу до внутрішніх і зовнішніх зв'язків, що формують самототожність зарубіжних літератур, а також порівняння процесів, які там відбуваються, з процесами, що формують польську культуру та літературу” [4, с. 503], дадуть змогу побачити не тільки спільні, а й відмінні явища.

З огляду на природу футуризму, контактність, що закладена в його основу, функцію інтернаціонального побутування, а не замкненість у системі одного національного письменства, футуризм сам штовхає дослідників до компаративних студій, яких, на сьогоднішній день є невелика кількість. З. Фолесвський вважав, що магістральним шляхом вивчення футуризму є “окреслення контурів розвитку цього напрямку” [10, с. 119] з урахуванням усіх варіантів футуризму. Він перший, хто комплексно підійшов до цієї проблеми, однак не розв'язаними досі залишилися чимало питань міжлітературних контактів, через які поширювався футуризм.

На сьогоднішній день, необхідність одночасної ідентифікації національної літератури не тільки в межах існування у власній замкнутій системі, але й у європейській перспективі є важливим фактором дослідження міжлітературних відносин із виходом на світовий літературний простір. Це зумовлює звернення уваги на методи та підходи компаративного аналізу.

Література

1. Качуровський Ігор. Відгуки творчості Гете в поезії Юрія Клена. *Сучасність*. 1983. № 3. С. 18-30
2. Наливайко Дмитро. *Компаративістика й історія літератури*. Київ: Акта, 2007. 426 с.
3. Рега Данило. Футуристична модель (теоретичний аспект) Літературознавчі студії: компаративний аспект (пам'яті докторів наук, професорів В. Г. Матвіїшина та М. В. Теплінського присвячується). Івано-Франківськ, 2013. Вип. I. С. 116–121.
4. *Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст.* Київ: вид. дім “Кисво-Могилянська академія”, 2008. 531 с.

5. Baumgarth Christa. Futuryzm. Warszawa: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, 1987. 396 s.
6. Carrieri Raffaele. Futurism. Milan: Publisher Edizioni del Milione, 1963. 187 p.
7. Clough Rosa Trillo. Looking back at Futurism. New York: Cocce Press, 1942. 207 p.
8. Clough Rosa Trillo. Futurism. The Story of a Modern Art Movement, a new appraisal. New York, 1961. 297 p.
9. Conversi Daniele. Art, Nationalism and War: Political Futurism in Italy (1909–1944). *Sociology Compass*. 2009 (January). Volume 3, Issue 1. P. 92–117.
10. Folejewski Zbigniew. Futurism and its place in the development of modern poetry. Ottawa: University of Ottawa Press, 1980. 288 p.
11. Humphreys Richard Futurism. Tate Gallery, 1999. 80 p.
12. Jasiński Bruno *Utwory poetyckie, manifesty, szkice*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972. 256 s.
13. Martin Marianne W. *Futurist Art and Theory 1909–1915*. Oxford, 1968. 228 p.
14. Matuszewski Ryszard. *Literatura Polska lat 1918–1939: podręcznik dla klasy III liceum ogólnokształcącego oraz klasy IV techników i liceów zawodowych*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, 1987. 352 s.
15. Poggi Christine. *Inventing Futurism: The Art and Politics of Artificial Optimism*. New Jersey and Oxford: Princeton University Press, Princeton, 2009. 374 p.
16. Tisdall Caroline. *Futurism*. New York: Oxford University Press, 1978. 216 p.
17. Zaworska Helena. *O nową sztukę. Polskie programy artystyczne lat 1917–1922*. Warszawa: Państwowy instytut wydawniczy, 1963. 292 s.

METHODS FOR COMPARISON OF FUTURISTIC MODELS (BASED ON THE POLISH FUTURISM)

Danylo Reha

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, Ivano-Frankivsk, Shevchenka St., 57;
e-mail: danylo.reha@pnu.edu.ua*

This article deals with the set of methods of comparative literature for conducting comparative studies between at least two national variants of futurism. In the article is proposed to use the term "futuristic model" for the tertium comparationis as a means of deciphering the content-intentional manifestations of manifestographic and poetic texts, as well as as a formative com-

ponent of the futuristic worldview. The term "futuristic model" is new and introduced by us for the first time.

The methods for comparing futuristic models can include, at least, the following methods: comparative-historical, genetic, contacts, typological, biographical, and methods of cultural-historical school.

The methods listed above will make it possible to cover the entire spectrum of the development of national variants of futurism as widely as possible in order to compare them with each other (find common and distinctive features), and thus build a complete system of awareness of the existence of futurism in space and time.

Key words: *methodology, methods, futurism, "futuristic model", Polish literature.*